

POST-TRUTH ÇAĞDA YALAN HABERLER: 2021 YILI ORMAN YANGINLARI HABERLERİ ÜZERİNE İNCELEME

Dr. Halide TONGA

Bağımsız Araştırmacı, Gazetecilik Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4647-715X, halidetng@gmail.com

ÖZ

Dijital çağda üretilen haber içeriklerinin gerçeklikle ilgili sorunsal alanı, iletişim bilimlerinde yapılan araştırmalarda oldukça önem taşımaktadır. Haberlerin doğruluk ve gerçeklik meselesi günümüz post-truth yani gerçek ötesi çağında inançlar ekseninde üretilip dolaşıma girebilmektedir. Dolayısıyla yalan ve sahte içerikler haber metni gibi sıklıkla sunulmaktadır. Bu içeriklerin tarihi insanlık kadar eski olsa da dijital erişim olanakları ile birlikte bilgi piyasasında yayılım ve dolaşımı en hızlı dönemini yaşamaktadır. Fake news olarak da bilinen sahte haberler kasten yanlış bilgi üretmek ve yaymak amacı ile üretilmektedir. Sosyal medya ve diğer ağlarda dolaşan bu içerikler aynı zamanda küresel bir olgunun da parçasıdır. Nihayetinde etkileri de küresel olmaktadır. Bilerek veya bilmeyerek sunulan bu içeriklerin toplumsal algı ve davranış şekilleri üzerinde etki yarattığı bilinmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medya ve ana akım medyada gündem olan, 28 Temmuz 2021'de Antalya'nın Manavgat ilçesinde başlayan ve Türkiye'nin birçok şehrine yayılan orman yangınları ile ilgili yalan haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Konuyla ilgili sosyal medya ve haber sitelerinde dolaşıma giren ve viral olan toplam 40 sahte içerik teyit.org ve Google üzerinden tespit edilmiştir. Nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile incelenen içerikler için oluşturulan kategoriler şu şekildedir: Haber kaynağı, içeriklerin devamlılığı, fotoğraf/video kullanımı ve görsellerin metinle ilişkisi. Araştırma bulgularına göre, haber kaynağı en fazla oranla Twitter olarak tespit edilmiştir. Yüzde 90 oranında içeriklerin hala yayında olduğu görülmüştür. İçeriklerde en fazla fotoğraf kullanımına yer verilirken, görsellerin metinle ilişkisi uyumsuz olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, gündem maddesi içeriklerin yalan olup olmadığının nasıl tespit edilebileceği konusunda, haberlerin sunum şekilleri ve sosyal medya düzenlemeleri hakkında öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gerçek ötesi, Yalan haberler, Orman yangını

FAKE NEWS IN THE POST-TRUTH AGE: A REVIEW ON FOREST FIRES NEWS IN 2021

Dr. Halide TONGA

Bağımsız Araştırmacı, Gazetecilik Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4647-715X, halidetng@gmail.com

ABSTRACT

The problematic area of reality-related news content produced in the digital age is very important in communication sciences of researches. The issue of accuracy and reality of the news can be produced and circulated around axis of beliefs in the post-truth age. So, fake contents are often presented like news text. Although the history of these content is as old as humanity, its propagation and circulation rates are very fast in the information market with digital access. Fake news' are deliberately produced with the aim of producing and spreading false information. These contents are also part of a global phenomenon that circulating on social media and other networks. After all, its effects are also global. It is known that these contents which are presented knowingly or unknowingly, have an impact on social perception and behavior patterns.

In this study, fake news about forest fires that started in Manavgat, Antalya on July 28, 2021 and spread to many cities of Turkey, which was on the agenda in social media and mainstream media, were analyzed by content analysis method. A total of 40 fake content which has viral and circulated on social media and news sites related to the subject. They have detected on teyit.org and Google. The categories created with the qualitative and quantitative content analysis method are as follows: News source, continuity of content, using of photo/video and relationship of images with text. According to the research findings, the news source has determined as Twitter with the highest rate. It has been seen that 90 percent of the content is still on the broadcast. Photographs have mostly used in the content and the relationship of the images with the text has determined as incompatible. As a result of the research, suggestions have made about how to determine whether the content of the agenda item is false, the way of presentation of the news and social media regulations.

Keywords: Post-truth, Fake news, Forest fire

GİRİŞ

'Sahte haber' ifadesi son birkaç yıldır oldukça dikkat çekici şekilde iletişim araştırmalarında ve gündelik hayatta medya yansımalarında yer almaktadır. Tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da dijital erişim olanakları ile birlikte bilgi piyasasında yayılım ve dolaşımı en hızlı dönemini yaşamaktadır. Fake news olarak da bilinen sahte haberler kasten yanlış bilgi üretmek ve yaymak amacı ile üretilmektedir. Sosyal medya ve diğer ağlarda dolaşan bu içerikler aynı zamanda küresel bir olgunun da parçasıdır. Nihayetinde etkileri de küresel olmaktadır. Bu gösterinin yıldızları hemen her kesimden kurum ve kişiler olabilmektedir. Üretim amaçları olarak, toplumsal algı, duygu ve düşünce biçimlerini yönlendirme, mali ve siyasi çıkar elde etme gibi nedenler sıralanabilmektedir.

Yeni nesil doğrulama yöntemleri sahte haberle mücadele yöntemi olarak ortaya çıksa da kamuoyunda dikkat çekici hale gelen olay ve olgular bütünü hızla ve telaşla doğruluktan uzak bir şekilde dolaşıma girmektedir. Medya üretici ve tüketicilerinin en başta kendinden şüphe ettiren bir hale gelmesi ile oluşan bu müphem alan olgusal kesinliğe ihtiyaç duymadan kendisine önemli bir iktidar alanı bulmaktadır.

Bu çalışmada, 28 Temmuz 2021'de Antalya'nın Manavgat ilçesinde başlayan ve Türkiye'nin birçok şehrine yayılan orman yangınları ile ilgili yalan haberlerin basında nasıl yer bulduğu ve etki alanı araştırılmıştır. Çalışma sonunda, medyaya bağıllık ve güvenilirliğin sarsılmaması için alternatif haber doğrulama yöntemi ile ilgili öneriler getirilmiştir.

1. SAHTE HABER KAVRAMI

Sahte haber yeni bir şey değil. 2016 ABD seçimlerinde sıklıkla dolaşan sahte haber başlıkları, aslında köken olarak matbaa öncesine kadar uzanır. Söylentiler ve yalan hikâyeler muhtemelen insanlar yaşadığı sürece, gücün önemli olduğu gruplar içerisinde vardı. Matbaanın icadına kadar, haberler genellikle kişiden kişiye ağızdan ağza aktarılırdı. İnsanların bu yetenekleri, bildikleri şeyler, yetenekleri yüzyıllardır ödüllendirildi (Burkhardt, 2017) Dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerinin sahte haber üzerinden etik sorunlar yaratmaktadır. Bu etik sorunlar, sıradan medya ürünleri olarak seçim dönemlerinde propaganda aracı haline bile gelmektedir.

Burgalassi, 'sahte haber' nedir diyerek öncelikle kavramın tanımına odaklanmaktadır. Ona göre, bu kavram üç grupta tanımlanmaktadır. "İlki, medya tarafından üretilip ve taşınan içeriklerdir. Bu içerikler Le Gorafi gibi mizah amaçlı ve eleştirel içerik sunmak isteyen kişilerin geleneksel basını taklit ederek kasıtlı ürettiği yanlış içeriklerdir. İkincisi, tıklanma uğruna sosyal spam oluşturan ve yüksek katılımcı, takipçi potansiyeline sahip sayfaların ürettiği amacının ise ekonomik gelir elde etmek olduğu sahte haberlerdir. Üçüncüsü ise, siyasi propaganda amacı ile hazırlanan haberlerdir. Burada gerçekler çarpıtılır ya da uydurulur. Bu sayede partizan desteği kazanmak amaçlanır (Burgalassi, 2019, s. 124). Sahte haberin bu üç formu, insanları bilinçli olarak aldatmaya yönelik olsa da sonrasında aşama kişilerin devreye giren inanç sistemleri olmaktadır. Kısacası, nesnel bilgilerin yerini inanç biçimleri almaktadır. Mizah amaçlı hazırlanan içerikler bile sosyal medyada gerçek ve doğru bir haber ürünü olarak servis edilip gündem maddesi haline gelmektedir.

Dolayısıyla gazeteci olmadan da bilgi üretmek oldukça mümkündür. Birkaç kurala bağlı kalmak ve belli özelliklerle ilerleme koşulu ile bunu yapmak oldukça kolay. Kaynakları "çarpraz kontrol" yöntemi ile kontrol etmek oldukça sıkıcı bir iş. Fakat bu durum, resmi kaynaklar ve bunu

servis edenler arasında güven ilişkisinin temelidir (Tatiana Kalouguine, 2017, s. 6). Kısacası, haberlerin olgu kontrolünün yapılması kamuoyunda resmi kaynaklar ve medya temsilcileri arasında bir güven ilişkisine katkı sağlamaktadır.

Sahte haberleri çok uzun bir zaman diliminde görmek kolaydır. Anlaşılan odur ki, sahte haberlerin etkileri geniş bir aralıkta ölümüne eğlence idi. Bazı sahte haber yazarlarının muhtemelen onları üretmek için iyi niyetleri vardı. Diğerlerinin ise, bireylere, ailelere ya da hükümetlere görünmek niyeti vardı. İnternet öncesi dönemde derin ve kapsamlı bir zamanda, sahte haberlerin amaçlanan ve amaçlanmayan sonuçları oldu. Bir araç olarak görülen sahte haber yayma girişimleri arttı ve sonuçları da giderek ciddileşti (Burkhardt, 2017).

Sahte haberler özellikle 2016'daki Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen başkanlık seçimlerinden sonra moda bir tabir olarak kullanılmaya başlandı. Gerçek haberlerdeki asıl görüntü ve insanlar üzerinde yarattığı his önem taşımaktadır. Makaleler, fotoğraf ve atıflar yani haber kaynakları önemli bir unsurdur. Yalan haberlerde ise meşruiyet kisvesi altında gerçekler gizlenmekte çünkü gerçek haber gibi görünmeye çalışma çabası mevcuttur. Görünüşlerin ötesinde bilgisayar robotlarının kullanımı olan bot hesaplar nedeniyle sahte haberler kayıt altına alınabilir ve yayınlanabilir. Bunlara güvenirlilik izlenimi veren sahte sitelerden oluşan bir ağda aynı bilgiler çeşitli kaynaklarda gibi görüntülenerek tekrarlanır. Ancak bilginin güvenirliliğini gasp eden sahte haberler özellikle dijital gazetecilik alanında çalışan gazetecilerin meşruiyetini de baltalamaktadır (Grondin-Robillard, 2021, s. 28). Özellikle bot hesaplar aracılığı ile sosyal medyada dezenformasyon saldırısı, sahte haber yayılımı ve çarpıtılan gerçeklikler nedeniyle sürekli mücadele zorunluluğuna maruz kalan dijital gazetecilik alanında çalışanların da kamuoyu ile arasında uçurumlar açılmaktadır. Gazetecilerin karşılaştıkları bilgileri teyit etme zamanı bile olmadan internet gazeteciliğindeki hızlı savaşta ön safta yer alma dürtüleri bulunmaktadır. Çünkü dijital gazetecilik her alanda hızla eş değer bir mesleki pratik haline gelmiştir.

Sahte haberlerin ekonomik bir değeri de bulunmaktadır. Yanlış veya hatalı bilgi gibi yalan haberler, para kazanmak ve/veya ideolojileri teşvik etmek amacıyla üretilen kasıtlı tanımlardır. Ön yargılı, komplo teorileri, söylentiler ve yanlış beyan veren politikacı örnekleri çok fazla kullanılır (Grondin-Robillard, 2021, s. 28). Dolayısıyla sahte haber içerisinde, bireylerin inanç sistemlerine yönelik bir saldırıdan çok daha fazla anlamlar ve amaçlar barındırmaktadır.

2. POST-TRUTH (HAKİKAT ÖTESİ) ÇAĞDA YALAN HABERLER

Hakikat ötesi çağ içerisinde birçok konu ile ilgili ilişkiler barındırır da bu ilişkilerin en göz alıcı noktası yalan veya sahte haberler olarak karşımıza çıkmaktadır. Keyes'e göre, "Hakikat sonrasının öğretisi şunu söyler: Yaratıcı veri manipülasyonu ve olgu icat etmek, bizi tek bir doğrunun dünyasının ötesine, anlatısal gerçeğin dünyasına taşıyabilir. Süslenmiş bilgiler ruhen doğru, böylece hakikatin kendisinden daha doğru olabilir (Keyes, 2019, s. 199). Bu noktada, yalanların büyümesi, anlatıların çekiciliği ve inanç sistemlerine hizmet etme etkisinin hakikatin önüne geçtiği söylenebilmektedir.

Keyes hakikat sonrası çağı şu şekilde açıklamaktadır: "Yalancılar her zaman var olmuş olsa da yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz" (Keyes, 2019, s. 22).

Bilgi kaynağı ve meşru güç arasındaki ilişki haberlerin paylaşım doğasını da etkilemektedir. Bilginin kontrolü ve liderlik arasındaki ilişki toplum içerisindeki hiyerarşik yapıyı da etkilemektedir. Günümüzde dijital araçlarla kolaylıkla oluşturulabilen bu alanın tarihi geçmişe dayanmaktadır. "Taş, kil ve papirüs gibi malzemelerin üzerine yazılmış yazı biçimleri, birkaç bin yıl önce ortaya çıktı. Bu yazılardaki bilgiler genellikle grubun liderleriyle sınırlıdır (imparatorlar, firavunlar, inkalar, dini ve askeri liderler vb.) Bilgileri kontrol etmek bazı kişilere diğerleri üzerinde bir güç sağladı ve muhtemelen bugün bildiğimiz hiyerarşik kültürlerin çoğunun yaratımına da katkıda bulundu. Bilgi güçtür. Bilgiyi kontrol edenler ve bilgiyi yaymanın yollarını elinde bulunduranlar grup lideri oldular, başkalarının sahip olduğu ayrıcalıklar içerisinde bu güç yoktu. Birçok erken devlet toplumunda, liderlik avantajlarının kalıntıları kalır, piramitler, kaleler, lüks ev eşyaları ve daha fazlası" (Burkhardt, 2017). Dolayısıyla iktidar alanı yaratmak aynı zamanda bilginin ontolojik yapısı ve yayılım araçlarını elinde bulundurmaya gerek duymaktadır. Bu durum tarih boyunca yaşanmıştır. Bilginin kaynağı ilkel alandan dijital alana taşınmıştır. Nihayetinde, bilgi ve kontrol mekanizması arasındaki bağlantılı yapı her zaman dikkate değer olmuştur.

Post-truth çağın en önemli özelliği, bilginin ontolojik yapısının dijital alana taşınmış olmasına rağmen halen inanç ile arasındaki görünmez ama bir türlü yok edilemeyen kuvvetli bağın da öne çıkmasıdır. Hakikât ve inanç arasındaki bu ilişki, sahte haberlere olan ilgiyi kamuoyunda artırmaktadır.

Mercier'e göre, bu sahte haber (fake news) kavramının 2016 yılında, daha önce tanımlamak zorunda olduğumuz ve dönemin 'muhteşem' bir salgınını yaşayan başka bir kavramla yakından bağlantısı bulunmaktadır; post-verite, gerçek ötesi. Oxford Dictionary, 2016'da bu kavramı yılın kelimesi ilan etmiştir ve tanıma göre bu kelime; nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede, duygu ve kişisel fikirlere hitap etmekten daha az etkiye sahip olduğu koşulları açıklamaktadır (Mercier, 2018, s. 5). Kısacası, kamuoyunu oluşturan biretlerin kişisel düşüncelerine, duygularına, inançlarına ve inanmak istedikleri olgulara yönelik oluşturulan içeriklerin toplumdaki şekillenme biçimlerinde gerçekliğe göre daha fazla etkisi bulunmaktadır. Kamuoyunun oy verme davranışlarını etkileme, düşüncelerini yönlendirme, toplumsal birliktelik ve ayrıştırıcılık oluşturma gibi birçok alanda medyanın doğrudan etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla, toplumda özellikle olumsuz olaylarda meydana gelen yalan haberlerin saldırılarının tuzağına düşmek dijital gazetecilikte yüksek bir ihtimal taşımaktadır.

3. 2021 YILI ORMAN YANGINLARI HABERLERİ ÜZERİNE İNCELEME

Bu çalışmada, 28 Temmuz 2021'de Antalya'nın Manavgat ilçesinde başlayan ve Türkiye'nin birçok şehrine yayılan orman yangınları ile ilgili yalan haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın amacı, tüm kamuoyunu ilgilendiren ve medyada bir numaralı gündem maddesi olan herhangi bir olayda ortaya çıkan yalan haberlerin yayılım hızlarını, kaynaklarını, içerik bilgilerini ve birbiri ile uyum ya da uyumsuzluklarını ortaya çıkarmaktadır.

Orman yangınları ile ilgili toplam 40 haber teyit.org ve Google üzerinden tespit edilmiştir. Nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile incelenen içerikler için oluşturulan kategoriler şu şekildedir: Haber kaynağı, içeriklerin devamlılığı, fotoğraf/video kullanımı ve görsellerin metinle ilişkisi.

Araştırma yöntemi olarak belirlenen içerik analizi, sosyal bilimlerde ve özellikle iletişim bilimlerinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. İçerik analizi, metinden çıkarılan geçerli yorumların bir dizi işlem sonucu ortaya konulduğu bir araştırma tekniğidir. Bu yorumlar, mesajın göndereni, mesajın kendisi ve mesajın alıcısı hakkındadır (Weber, 1990, s. 5).

İçerik analizi “ampirik sosyal yöntemler kümesi arasında soruşturmalar için en uzun süreli kurulmuş olan metin analizi yöntemidir. Metnin doğrudan ve açıkça görülebilen yönlerine odaklanan yöntemlerden ziyade daha fazla içerik ve kurallar halinde metin ya da metin içerisinde bulunan mutlak ve göreceli sıklıkla yer alan kelimelerin anlamlarına odaklanmaktadır. Daha sonra içerik analizi kavramı genişletildi. Kategorilerle çalışan ve frekans anketi yoluyla da bu kategorileri ölçmek için sınıflandırmalar yapılan bir yöntem haline geldi (Kohlbacher, 2006, s. 11). Araştırma verileri, iletişim bilimlerinde akademisyen olan 3 farklı kişi ile ölçülmüştür.

Amaçlı örnekleme yoluna başvurulmuştur. Buna göre, araştırmacı örneklem için hangi birimlerin seçileceğine kendisi karar verir. Araştırmacının uygun gördüğü kümeler, gruplar, birimler araştırmanın amacına da uygun olarak belirlenir. Bu nedenle, bu tip örnekleme yargısal örnekleme de denilir. Örneğin, içerik analizini yapan bir araştırmacı, araştırmanın amacına da uygun olarak, yazılı basında yapılan bir polemiklerin taraflarından bir ya da birkaçının yazdığı köşe yazılarını, kendi yargıları ve geçmiş tecrübelerine dayanarak seçebilir (Abdullah Koçak, 2013, s. 26). İçerik analizini kullanarak, değişikliklerin ne ölçüde olduğunu tespit edebilmek mümkündür. Özellikle eğitim, iletişim ve popüler kültürle ilgili çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

3.1. Araştırma Bulguları

2021 yılındaki orman yangınları haberleri ile ilgili sosyal medya ve haber sitelerinde dolaşıma giren ve viral olan toplam 40 sahte içerik teyit.org ve Google üzerinden tespit edilmiştir. Nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile incelenen içerikler için oluşturulan kategoriler şu şekildedir:

- 1- Haber kaynağı
- 2- İçeriklerin devamlılığı
- 3- Fotoğraf/Video Kullanımı
- 4- Görsellerin Metinle İlişkisi

Haberlerin yalan haber olarak seçilmesindeki bileşenler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Yalan Haber Bileşenleri

Tespit edilen yer	Haber sayısı
Google tersine arama yöntemi (resim ve video)	40
Teyit.org	38
Kamu kurumlarının resmi web sayfası/sosyal medya hesapları	12
URL linkleri	40

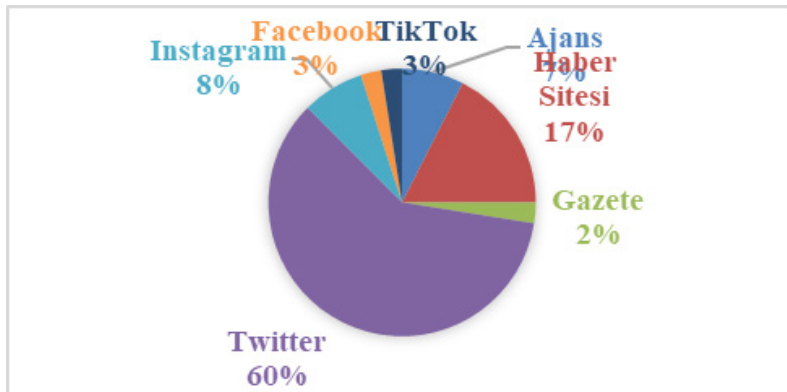
Tablo 1’de yalan haberlerin tespit edilen bileşenleri gösterilmiştir. Buna göre, tüm haberlerin multimedya içerikleri Google’da tersine arama yöntemi ile aratılmıştır. Bu sayede, habere konu olan görsel içeriğin haber metni, olay, tarih ve kurgusu ile bağlantısının olup olmadığı veya ne olduğu tespit edilmiştir. Teyit.org’dan toplam 38 yalan haber içeriğine ulaşılmış ve birincil kaynaklara erişim adresleri kullanılmıştır. Haberler kontrol edilirken 12 haber için kamu kurumlarının resmi açıklamaları dikkate alınmıştır. Tüm haberlerin URL linkleri kontrol edilmiş ve haberin başlık değişikliğinin olup olmadığı teyit edilmiştir. URL linkleri, Google arama motorunda tıklanma sayısını etkileme kaygısı nedeni ile değiştirilmemektedir. Teknik olarak bu mümkün olsa da dijital gazetecilik pratiklerinde fazlaca tercih edilen bir yöntem değildir. Dolayısı ile haberin devamlılığı ve haberin değiştirilip değiştirilmediği bu yöntemle tespit edilmiştir.

Tablo 2: Haber Kaynağı

Ajans	3
Haber Sitesi	7
Gazete	1
Twitter	24
Instagram	3
Facebook	1
TikTok	1

Tablo 2’de Ege ve Akdeniz Bölgesi’ndeki orman yangınları ile ilgili sahte içeriklerin haber kaynakları gösterilmektedir. Buna göre, kaynağın en fazla olduğu alan 13 içerik ile Twitter olarak tespit edilmiştir. Ajans 2, haber sitesi, gazete, Instagram, Facebook ve TikTok araçları ise 1 olarak görülmüştür. Kaynak olarak gösterilen platformlar, enformasyonun ilk çıkış noktası baz alınarak kodlanmıştır. Sahte içerik dolaşıma girdikten sonra diğer mecralarda da hızlı şekilde yayılım göstermiştir. Örneğin, Datça’da yangın çıkarmak için ormanlık alana bırakılan torpilleri gösteren bir video Demirören Haber Ajansı tarafından servis edildikten sonra hem sosyal medya araçlarında hem de ana akım medya kuruluşlarının haber sitelerinde yer almıştır. Dolayısıyla tablo oluştururken içeriklerin ilk kaynağı baz alınmıştır.

Şekil 1: Haber Kaynağı Yüzdeler Dilimleri

Şekil 1’de haber kaynağı yüzdeler dilimleri gösterilmektedir. Buna göre, en fazla haber kaynağı yüzde 66 ile Twitter olarak görülmüştür. Ajans yüzde 9, haber sitesi, gazete, Facebook Instagram ve TikTok ise yüzde 5 olarak tespit edilmiştir. Örneğin, yangında hayatını kaybeden anne kuş fotoğrafının Türkiye’den olduğu iddiası ile bir fotoğraf Instagram üzerinden dolaşıma sokulmuştur. Instagram’da paylaşılan ve yumurtalarının yanında hayatını kaybetmiş şekilde duran kuş görseli yaklaşık 30 bin kez beğenilerek kısa sürede sosyal medyanın diğer alanlarında da birçok etkileşim sayısı ile paylaşılmıştır. Fakat, görselin İran’da yayın yapan Borna Haber Ajansı’nda yer aldığı görülmüştür. Haziran 2020 tarihli habere göre Lavasan bölgesinde çıkan yangın sonucunda bir kuş yumurtalarının yanında yanmış halde bulunmuştur. Sitede hayatını kaybeden kuş ve yumurtalarının video kaydı da yer almaktadır.

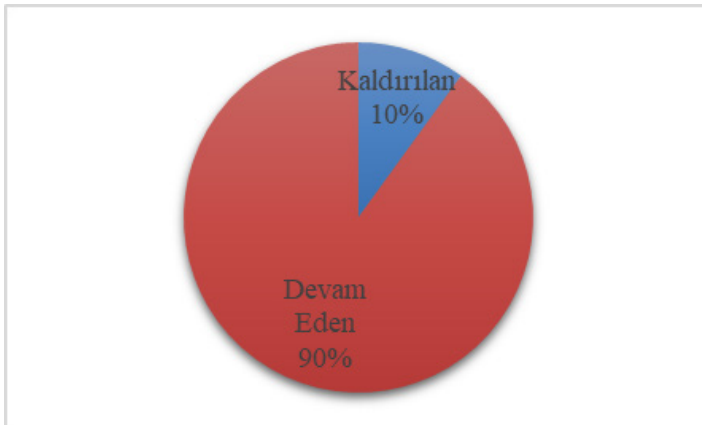
“Orman yakmak için 3 ilde keşif yapan 2 PKK’lı Turgutlu’da yakalandı” başlıklı haber ise DHA’da yayımlandıktan sonra sosyal medya ve diğer haber sitelerinde hızlı şekilde dolaşıma girmiştir. Ancak Manisa Valiliği’nden konuyla ilgili yapılan açıklamada haberin doğru olmadığını belirtilmiştir. Bu kategoride elde edilen sonuçlara göre, haber veya diğer içeriklerin kaynağı farklı olsa da aynı içerik farklı site ve yayın kuruluşlarında ve sosyal medyada saniyeler içerisinde yer alabilmektedir. En fazla sahte içeriğin Twitter’da oluşturulduğu görülmüştür.

Tablo 2: İçeriklerin Devamı

Kaldırılan	4
Devam Eden	36
Toplam	40

Tablo 2’de yanlış veya yalan içeriklerin kaynağındaki yayın devamını gösteren veriler bulunmaktadır. Buna göre 20 içerikten 18’inin düzeltilmeden yayınına devam edildiği, 2’sinin ise kaldırıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 2: İçeriklerin Devamlılığı Yüzdeler Dilimleri

Şekil 2’de içeriklerden internette yayınlanmaya devam edenlerin yüzde 90, kaldırılanların ise yüzde 10 olduğu gösterilmiştir. Kaldırılanlar içerikler, kaynağından silinmiş olsa da sosyal medya ve diğer sitelerde yer aldığı için viral olması engellenememiş ve etkileşimi yüksek hesaplardan paylaşılmaya devam edilmiştir. Örneğin, İstanbul Adalar’da orman yangınlarını kasten çıkaran üç kişinin terörle bağlantılı olduğu ve yakalandığı iddiasını yansıtan haberi, yayınlayan site yayınından kaldırmıştır.

Manisa'da gözaltına alınan iki kişinin orman yangınlarıyla ilişkili olduğunun belirlendiği iddiasına ilişkin haber kaynağı olarak DHA olarak belirlenmişti. Konu hakkındaki ilk haberi yayınlayan ve haber sitelerinin kaynak olarak gösterdiği DHA da valiliğin açıklamasının ardından haberi internet sitesinden kaldırdığı tespit edilmiştir.

Resim 1: Türkiye'deki Orman Yangınlarında Çekildiği İddia Edilen Fotoğraf

Dolaşıma girdikten sonra yayılımı devam eden içerikler de mevcuttur. Örneğin, Resim 1'de gösterilen, etkileşimi sosyal medyada yüksek olan ve insana sarılan köpek fotoğrafının 28 Temmuz 2021'de Türkiye'de başlayan orman yangınlarında kaydedildiği iddia edilmiştir. Fakat Google üzerinde fotoğrafın tersine arama yöntemi ile incelenmesi sonucu görselin 2017 tarihinden beri sosyal medya platformlarında aralıklarla paylaşıldığı görülmüştür.

Resim 2: Sibirya Novosibirsk'te Meydana Gelen Patlamanın Görüntüsü

Resim 2'de 1 Ağustos 2021'de sosyal medyada viral olan bir videodan alıntı gösterilmektedir. Google üzerinden tersine arama yöntemi ile arandığında 14 Haziran 2021'de Sibirya Novosibirsk'te gerçekleşen bir patlamada kaydedilen görüntüler olduğu kolayca tespit edilebiliyor olsa da içeriği hala dolaşımda olan çarpıtılmış içeriklerinden birisidir. Görüntünün Antalya'da 1 Ağustos 2021 tarihinde çekildiği iddia edilmiştir.

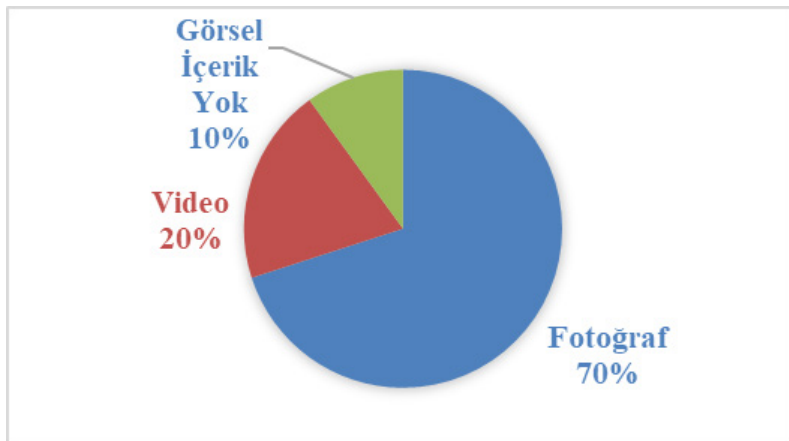
Resim 3: Antalya'daki Orman Yangınında Meydana Geldiği İddia Edilen Patlama

Resim 3'te gösterilen ve TikTok çekimi ile Twitter'da servis edilen görüntünün fazlaca paylaşım sayısı aldığı görülmüştür.

Tablo 3: Fotoğraf/Video Kullanımı

Fotoğraf	28
Video	8
Görsel içerik olmayan	4
Toplam	40

Tablo 3'te örneklem bağlamında ele alınan sahte veya yanlış içeriklerin inşa edilmiş süreçlerinde kullanılan video ve fotoğraf sayıları gösterilmektedir. Buna göre 20 içerikten 9'unda fotoğraf 7'sinde ise video kullanıldığı görülmüştür. Diğer 4 haberin ise sadece metin olarak inşa edildiği görülmüştür.

Şekil 3: Fotoğraf/Video Kullanım Yüzdeler Dilimleri

Şekil 3'te içeriklerin fotoğraf ve video kullanım yüzdeleri ifade edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, yüzde 70 fotoğraf ve yüzde 20 video kullanılmıştır. Görsel içerik kullanılmayan haberlerin yüzdesi ise 10 olarak görülmüştür.

Tablo 4: Görsellerin Metinle İlişkisi

Uyumlu	6
Uyumsuz	34
Toplam	40

Tablo 4'te sahte veya yanlış olduğu tespit edilen içeriklerin görsel ve metin ilişkisi gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, 20 içeriğin görsellerinden 18'si metinle uyumsuz, 2'si ise uyumludur. Uyumlu olan görseller ise olay örgüsünde hatalı ilişkilendirilmiştir.

Resim 3: Alanya Güzelbahçe'deki orman Yangını

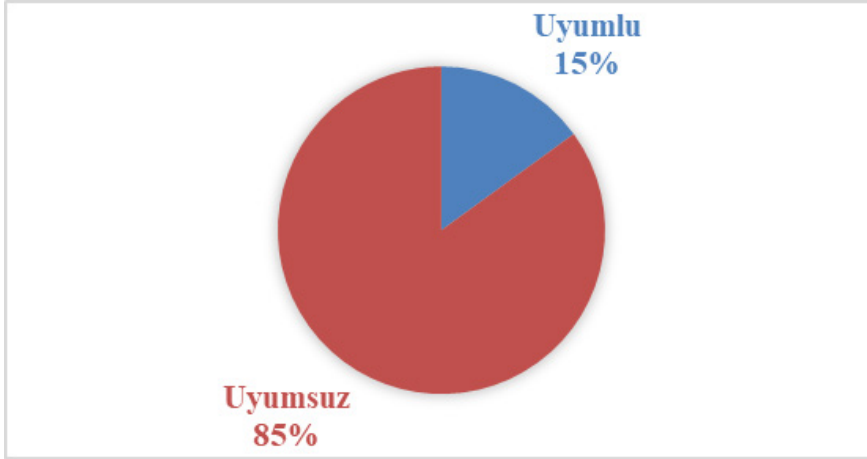
Resim 3'te Alanya Güzelbahçe'de lazerli saldırı sonucu çıkan orman yangınına gösterdiği iddiası taşıyan ve kısa sürede sosyal medyada tepkilere neden olan görüntü yer almaktadır. Bu görsel metin ve görsel açısından uyumlu olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, içerikte yer alan yer ve olay hakkında yanlış bilgi bulunmamaktadır. Olayın çıkarılış amacı çarpıtılmış ve bir saldırı olarak sunulmuştur. Video şeklinde servis edilen görüntüde alevlerin kasten uygulandığına dair açıklama mevcuttur. Alevler kasten yaratılmış olsa da amacın yangını kontrol altına almak olduğu ifade edilmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ertuğrul Bilgili'nin "Kontrollü Ve Amaçlı Yakma Teknikleri Ve Kullanım Alanları" isimli çalışmasında tutuşturma işleminin, rüzgâra paralel oluşturulan kontrol hattı boyunca yapılması gerektiğine dair ayrıntılı bilgiler de mevcuttur (Bilgili, 2014).

Uyumlu olarak değerlendirilen ikinci görüntü ise "TRT'nin yalan haberi" başlığıyla sosyal medyada yayılan içeriktir.

TRT'nin 31 Temmuz 2021 tarihli bir yayınında "yanan alanların yanmıyormuş gibi" anlatıldığı ve "yangınların söndürüldüğünün" söylendiği iddia edilen birkaç saniyelik görüntü sosyal medyada servis edildi. Ancak TRT Haber, muhabirin yayının tamamı incelendiğinde, yayında muhabirin "yüksek kesimlerde alevler hala etkisini sürdürüyor" dediği ve hatta yangınların

devam ettiği bilgisinin yayın esnasında altyazı şeklinde ekrana yansıtıldığı görülmüştür. Dolayısıyla görüntü ve yayın içerik bilgisi ile uyumlu olsa da haberin olgusunun çarpıtıldığı görülmüştür.

Şekil 4: Görsellerin Metinle İlişkisi Yüzdeleri

Şekil 4'te görsellerin metinle ilişkisinin yüzdeleri gösterilmektedir. Buna göre, uyumsuz görsel yüzde 85, uyumlu ise yüzde 15 olarak belirtilmiştir. Metin, ana başlık ve görsel ilişkisine bakıldığında içerik bilgisi ile uyuşmayan görüntüler uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Manavgat'ta itfaiyecilerin yangından kurtarılan koalaya su verdiğini gösterdiği öne sürülen videonun aslında 2019 Avustralya yangınında çekildiği görülmüştür.

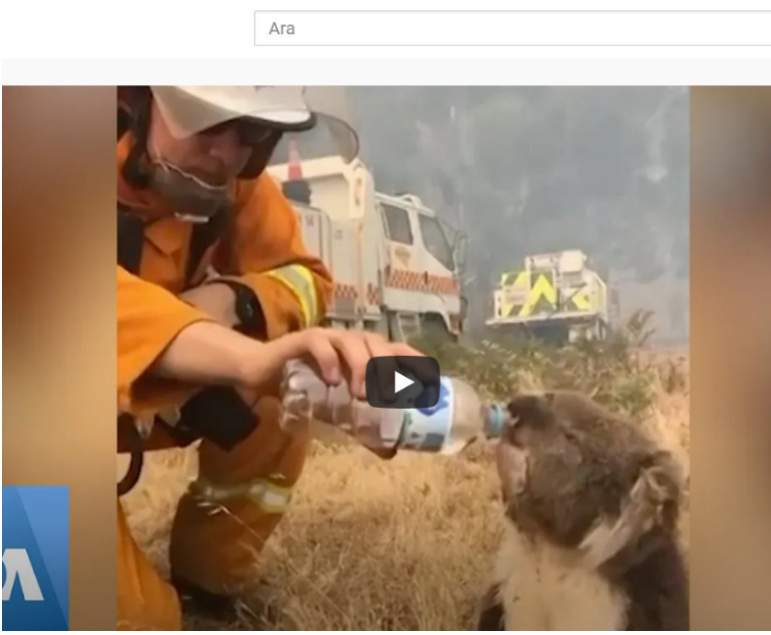
Resim 4: Manavgat'ta İtfaiyecilerin Yangından Kurtarılan Koalaya Su Verdiğini Gösterdiği Öne Sürülen Video

Resim 4'te Manavgat orman yangını sırasında bir itfaiyecinin koalaya su verdiği iddia edilen videodan kesit yer almaktadır. Görüntü Twitter'da kısa süre içerisinde tek bir hesaptan 110 binin üzerinde etkileşim almıştır.

Resim 5: 2019 Avustralya Yangınından Görüntü

<https://www.youtube.com/watch?v=8pRV6mCedp0>

Resim 5'te ise, videonun orijinal halinin Youtube görüntüsü yer almakta ve tarihi 23 Aralık 2019 olarak belirtilmektedir.

SONUÇ

Doğruluk ve gerçeklik kavramlarının özellikle haber içeriklerinde birbirinin yerine geçtiği ya da birlikte kullanıldığı durumlarda yalan haberlerin aslında doğasına inilmekte zorlanılmaktadır. Nesnel gerçekliklerin yerini alan sübjektif doğrular haberlerin olgusal ve ontolojik yapısını bozmaktadır.

Bu çalışmada, 2021 yılında meydana gelen ve birçok ile yayılan orman yangınları ile ilgili toplam 40 yalan habere nitel ve nicel içerik analizi uygulanmıştır. Haber kaynağı, içeriklerin devamlılığı, fotoğraf/video kullanımı ve görsellerin metinle ilişkisi kategorileri bağlamında araştırma bulguları değerlendirilmiştir.

Araştırma bulgularından elde edilen yüzdeler şu şekildedir: Haber kaynağı kategorisinde; yüzde 66 ile Twitter en fazla yararlanılan kaynak olarak görülmüştür. Ajans yüzde 9, haber sitesi, gazete, Facebook Instagram ve TikTok ise yüzde 5 olarak tespit edilmiştir. Dolayısı ile yalan haberlerin en fazla Twitter üzerinden dolaşıma girdiğini söylemek yerinde olacaktır. İçeriklerin devamlılığı kategorisinde, yalan haberlerin hala internet sitesinde var olup olmadığı kontrol edilmiştir. Buna göre, devam edenlerin yüzde 90, kaldırılanların ise yüzde 10 olduğu gösterilmiştir. Haberlerdeki fotoğraf ve video kullanım oranlarına bakıldığında ise; yüzde 70 fotoğraf ve yüzde 20 video kullanıldığı, görsel içerik kullanılmayan haberlerin ise yüzde 10 olduğu görülmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere, yalan haberlerin sıklıkla görsel içeriklerle desteklenmektedir. Görsellerin metinle ilişkisinin yüzdelerine göre, uyumsuz görsel yüzde 90, uyumlu ise yüzde 10 olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla, görsellerin de metinden bağımsız şekilde uydurma, bağlamından koparma, çarpıtma ya da photoshop yöntemlerle baştan oluşturma gibi yöntemlerle yalan habere katkı sağladığı söylenebilmektedir.

En nihayetinde, bir gerçeğin doğruluğu, gerçeğin doğru olma olasılığını ifade etmektedir. Doğruluk ise o gerçeğe karşı duyulan güvenle değlendirilmektedir. Doğruluğu kontrol etmek gazeteciliğin temelidir. Doğruluğu kontrol etmek için yazı işleri ofisindeki tüm bölümler çalışmalıdır. Yeni gazetecilik biçiminde birden fazla veri kaynağı bulunduğu için bir gerçeğin doğru olup olmadığını belirlemek için belirli analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bir veya daha fazla bilgiler karşılaştırılarak analiz edilmeli ve doğruluğu teyitlenmelidir. Görüntüler ve videolar internette tersine arama yöntemi ile aranmalı, tarihleri ve lokasyonları belirlenmelidir. Şüpheli durumlarda, açıklama yaptığı iddia edilen haber aktörüne bizzat ulaşmaya çalışılmalı ve resmi sosyal medya hesapları kontrol edilmelidir. Sadece ajanslara dayandırılan güvenli habercilik anlayışından uzaklaşarak bizzat haberin kendi ontolojik yapısına katkılar sağlanmalıdır. Haber merkezlerinde özellikle dijital gazetecilik birimlerinde teyitleme/doğrulama platformları kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Koçak, Ö. A. (2013). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk İletişim*, 21-28.
- Bilgili, P. (2014). *Kontrollü ve Amaçlı Yakma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Burgalassi, M. (2019). L'impossible vérité. Repenser les Fake News à partir du terrain survivaliste. *Études de Communication Langages, Information, Médiations*, 121-136.
- Burkhardt, J. (2017). *Chapter 1: History of Fake News, Combatting Fake News in the Digital Age*. France: Library Technology Reports.
- Grondin-Robillard, L. (2021). *Propagande Et Fausses Nouvelles : Analyse D'une Ingerence Politique Et Informationnelle Sur Instagram*. Montréal S: Université Du Québec À Montréal Service Des Bibliothèques.
- Günyol, A. (2021, Kasım 20). *Bitcoin, Türkiye'nin elektrik tüketiminin yüzde 41'i oranında enerji harcıyor*. AA Haber: aa.com.tr adresinden alınmıştır
- Keyes, R. (2019). *Hakikat Sonrası Çağ-Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. Ankara: Tudem.
- Kohlbacher, F. (2006). The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research. *WU Vienna University of Economics and Business*, 1-31.
- Kressman, G. (2018). Fake news-Les fausses nouvelles menacent-elles la démocratie? *Revue Paysans et Société*, 23-26.
- Mercier, M. (2018). Fake News et Post-Vérité: Tous Une Part de Responsabilité! *Fake News et Post-Vérité: 20 Textes Pour Comprendre et Combattre la Menace*, s. 5-10.
- NDTV. (2022, Ocak 4). *El Salvador Preparing 20 Bills To Provide Legal Framework To Bitcoin Bonds* . ndtv: ndtv.com adresinden alınmıştır
- NTV. (2021, Ekim 3). *El Salvador, bitcoin madenciliğini jeotermal enerjiyle yapmaya başladı*. NTV: ntv.com.tr adresinden alınmıştır
- Özbaş, G. (2022, Şubat 22). *El Salvador'un Turizm Büyümesinde Bitcoin Başrol Oynuyor*. paratic.com: paratic.com adresinden alınmıştır
- shiftdelete.net. (2021, Ağustos 31). *Tarihte ilk: Bitcoin için 'resmi' reklam filmi yayınlandı* . shiftdelete.net: shiftdelete.net adresinden alınmıştır
- Tatiana Kalouguine, P. M. (2017). *Informer...Sans Être Journaliste Guide Pratique*. *Collection Journalisme Responsable*.
- Weber, R. (1990). *Basic Content Analysis*. California: Sage Publications.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/rahmi-turan/yanan-cam-agaclari-abd-tuzagidir-6569333/> Erişim Tarihi: 15.05.2022

<https://teyit.org/analiz-istanbul-adalarda-orman-yanginlarini-kasten-cikaran-uc-kisinin-terorle-baglantili-oldugu-ve-yakalandigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://teyit.org/analiz-yanginda-hayatini-kaybeden-anne-kus-fotografinin-turkiyeden-oldugu-iddiasi>

<https://teyit.org/dosya-buyutec-ormanlari-atesin-cocuklari-mi-yakti> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://teyit.org/analiz-videonun-antalyadaki-guncel-orman-yangini-esnasinda-gercekleşen-patlamayi-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.05.2022

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-soyly-sosyal-medyanin-yuzde-90i-tezvirat-ve-yalandir-599184.html>

<https://teyit.org/analiz-cam-kozalaklarinin-patlayarak-yeni-orman-yanginlarina-neden-oldugu-iddiasi>

<https://teyit.org/analiz-videonun-datcada-yangin-cikarmak-icin-ormanlik-alana-birakilan-torpilleri-gosterdigi-iddiasi>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58075222> Erişim Tarihi: 15.05.2022

<https://teyit.org/analiz-fotografin-21-agustos-2021-heybeliada-yanginindan-oldugu-iddiasi>

<https://teyit.org/analiz-videonun-turkiyedeki-guncel-yangindan-oldugu-iddiasi>

<https://teyit.org/analiz-fotografin-turkiyedeki-yanginlardan-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://teyit.org/analiz-fotografin-kahramanmarasta-dusen-rus-be-200-ucagini-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.05.2022

<https://teyit.org/analiz-goruntulerin-alanya-guzelbahcedeki-kasitli-olarak-cikartilan-orman-yanginini-gosterdigi-iddiasi>

https://twitter.com/EmniyetGM?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

<https://teyit.org/analiz-mevcut-kizilcam-ormanlarinin-abd-yardimlariyla-dikildigi-iddiasi>

- <https://teyit.org/analiz-manavgatta-itfaiyecilerin-yangindan-kurtarilan-koalaya-su-verdigini-gosterdigi-one-surulen-video>
- <https://teyit.org/analiz-kuzey-korede-orman-kesen-ya-da-yakanlara-idam-cezasi-verildigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-insana-sarilan-kopek-fotografinin-turkiyedeki-orman-yanginlarindan-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 22.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-manisada-gozaltina-alinan-iki-kisinin-orman-yanginlariyla-iliskili-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-mugladaki-yanginin-ancak-otel-sinirina-gelince-durduruldu-iddiasi>
- <https://teyit.org/teyitpedia-orman-yanginlarinda-sabotaj-iddialari-turkiyeye-has-degil>
- <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2021/07/31/mugladaki-orman-yangininda-yalan-teroru?paging=2>
- <https://teyit.org/analiz-fotografin-turkiyedeki-guncel-yanginlardan-oldugu-iddiasi>
- <https://teyit.org/analiz-videonun-turkiyedeki-guncel-yanginlarda-alevler-icerisindeki-tavsani-kurtaran-kisiyi-gosterdigi-iddiasi>
- <https://teyit.org/analiz-time-dergisinin-turkiyedeki-orman-yanginlari-kapaktan-haber-verdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 22.05.2022
- <https://www.yenisafak.com/hayat/trtnin-yalan-haberi-basligiyla-sosyal-medyada-baslatilan-almi-operasyonu-curutuldu-3675452>
- <https://habertx.com/her-yanginda-sosyal-medyada-kullaniliyor-34-yillik-yalan/>
- <https://teyit.org/analiz-turizmi-tesvik-kanunundaki-degisikligin-yetki-sinirlendirmasindan-ibaret-oldugu-iddiasi>
- <https://teyit.org/analiz-hirvatistandan-gelen-ucagin-ates-kuslariyla-ayni-oldugu-iddiasi> Erişim Tarihi: 15.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-rusyadan-kiralanan-uc-adet-be-200-ucaklarinin-arizalandigi-icin-bir-sure-ucamadigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 22.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-yunanistanin-yangin-sondurme-ucagi-filosunu-gosterdigi-one-surulen-fotograf> Erişim Tarihi: 25.05.2022
- <https://teyit.org/analiz-videonun-pkknin-yanginlari-ustlendigini-gosterdigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 27.05.2022
- <https://medyascope.tv/2021/08/09/whatsapp-grubunda-paylasilan-yalan-haberlerden-arac-durdurup-kimlik-kontrol-etmeye-uzanan-yol/> Erişim Tarihi: 26.05.2022

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yalan-yangini-provokasyon-linc-hedef-gosterme-haber-1530516> Erişim Tarihi: 29.05.2022

<https://gununyalanlari.com/yalan/2814-yanan-ormanlik-alanlar-imara-acilacak-yalani> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://teyit.org/analiz-tuncelide-ciktigi-iddia-edilen-yangindan-oldugu-one-surulen-goruntuler> Erişim Tarihi: 26.05.2022

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58075222> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/tarim-ve-orman-bakanligindan-thk-iddialarina-yananlama-598965.html> Erişim Tarihi: 22.05.2022

<https://www.ensonhaber.com/gundem/yanginlara-mudahale-edilmiyor-diye-yalan-soyleyen-kadin-tutuklandi> Erişim Tarihi: 27.05.2022